

ПАВЛЕ СТОЈКОВИЋ

**”СОЛУНСКИ ФРОНТ 1916–1918”
Трећа изложба ”Српске трилогије”**

Изложба ”Солунски фронт” која је поводом 75–годишњице, на дан пробоја 15. септембра 1993. године, отворена у Уметничком павиљону ”Цвијета Зузорић” на Калемегдану, представља наставак заједничког рада Историјског музеја Србије и Војног музеја на циклусу ”Србија у I светском рату”. И прве две изложбе овог циклуса – ”Србија 1914” и ”Србија 1915” – приказиване су и изузетно добро посећене у истом павиљону.

Изложбом ”Солунски фронт” циклус заједничких изложби Историјског музеја Србије и Војног музеја, замишљен и презентираан као ”Српска трилогија”, практично је завршен. Вредно је истаћи да су све три изложбе, на којима су радили исти аутори и сарадници, уједначене како у ликовном, тако и у техничком погледу, па и музеолошки гледано све три чине једну целину.

Основна идеја водила ове изложбе је да се из веома сложеног мозаика збивања на Солунском фронту издвоји пут српске војске до коначне победе. На тој основи формирана су три поглавља: серија битака у јесен 1916; рововска фаза рата и пробој фронта. У завршном делу изложбе даје се ослобођење Србије и стварање Југославије.

На изложби се прва етапа на путу ка коначној победи везује, пре свега, за борбе на Кајмакчалану.

Истакнуте су, притом, и друге битке – на Горничеву са Бугарима, У окуци Црне Реке на Црним Чукама, на котама 1212, 1378, 1050, као и на Груништу са Немцима и Бугарима. Притом је искоришћена изузетна прилика да се презентацијом радова ратних сликара Владимира Бецића, Драгољуба Глишића, Васе Ешкићевића и Стевана Милосављевића, који се односе на поменуте битке, доживи грандиозно развијен простор на коме су се оне одиграле и истовремено схвати сва трагика и величина историјског тренутка.

Битна на Кајмакчалану, једна од најславнијих битака у српској историји, издваја се и по свом стратешком значају. Врховна команда је још од доласка на Солунски фронт знала да док се не заузму Кајмакчалан, Добро Поље и Ветерник, не може бити дефинитивне победе над непријатељем. Уз стратешки значај вредно је подсетити да је Кајмакчалан, чији се врх налазио у поробљеној домовини, имао и велико емотивно значење за српске ратнике.

На изложби се истиче да је заузимањем Кајмакчалана решен

исход тромесечног српско–бугарског сукоба у коме је досеegnута поробљена домовина, заузета доминирајућа позиција на овом делу српског фронта и ослобођен Битољ, други по величини град у предратној Србији.

Другу тематску целину на изложби чини готово двогодишњи период рововског рата.

После ратних судара у јесен 1916, рат је губио у жестини. Обе стране исцрпљене у наведеним биткама тражиле су предах. У овом времену посебно је постало деликатно питање попуне српских јединица које је решавано доласком добровољаца, углавном из Русије и Америке. Од њих је на Солунском фронту формирана југословенска дивизија.

Настајало је време затишја искоришћено за даље утврђивање фронтова. Тамо, докле је у јесен 1916, стигла српска војска – испред Могленских планина и Градиштанске реке, постављане су жичане препреке, копани ровови и рововске саобраћајнице, грађени импозантни закони од камених громада.

У овим годинама честих чарки, а понекад и већих сукоба без значајнијих резултата, употребљавано је и ново оружје као што је рововски топ – синоним рововског рата. Поред овог појавили су се и тромблони за бацање бомби из рова, који су стављани на пушке. Пуцњем из пушке, бомбе се активирају и избацују на непријатеља.

Део изложбеног простора који се односи на ову тему посвећен је часовима интима прекаљених ратника. У тим данима, на прагу отаџбине, и поред свега враћао се оптимизам и обнављана веза са патријархалним коренима. На изложби је то представљено у радовима ратних сликара као што су "Молитва" и "Крсна слава". Било је то време чежње за отаџбином, која је видљива и на истоименој слици Васе Поморишца, на којој је профил замишљеног војника са шлемом утонуо у азурно плаветнило далеких планина и неба.

Људи су се враћали обичним стварима, па су се у слободним часовима бавили ситнијим занатима, резбаријом или су проводили време у пуковским баштама где су гајили купус, паприку, црни и бели лук, али и мало цвећа – дивље руже, споменак и перунику, којим су китили чауре граната.

Треће поглавље изложбе и њену поенту чини коначна победа у овом рату – пробој Солунског фронта. Она се на изложби везује за појаву на положају команданта савезничке војске генерала Франша д'Епера и Војводе Живојина Мишића на положају начелника штаба српске Врховне команде.

Значајно место на изложби добио је извод из директиве генерала Франша д'Епера у којој је предвиђено да заједничка акција обухвати "једну главну операцију у којој ће суделовати француске трупе и целокупне снаге српских армија".

На изложби се посебна пажња поклања природном бедуму – Могленским планинама и делу између Сокола и Ветерника – који је одређен за зону пробоја, где се планине надвисују, претичу, укрштају,

као згужвана гомила

Даје се преглед односа снага српске и непријатељске војске у зони пробоја, прилазни путеви и распоред артиљерије са посебним освртом на распоред дугоцевих француских топова на Флоки. Одатле ће ове грдосије, чије су гранате досезале до 50–ак километара, дејствовати бочном ватром по бугарским положајима.

У осам часова, 14. септембра 1918, отпочела је артиљеријска припрема. Ураганска ватра из 583 топовске цеви засипала је непријатељске ровове, рушила камена утврђења, цепала жичане препреке као паучину. Стварао се утисак пакла. Дан и ноћ трајала је страховита артиљеријска канонада. Бугарски положаји су преорани зрнима. Није било земљишта на које није пала наша граната или бомба. Препреке од жица су порушене, ровови затрпани, камена утврђења уништена. Артиљерија је извршила свој задатак – очистила жичане препреке и ослободила простор за јуриш пешадије.

На дан наступа пешадије – 15. септембра 1918 – српска војска је била спремна да још једном задиви свет као што је то већ учинила на Јадру и Церу, на Колубари и Кајмакчалану.

Ниједан топ непријатељ није извукао са бојишта. Поражена војска оставила је митраљезе, пушке и муницију. Заробљених бугарских војника било је у масама.

У богби су учествовали сви родови војске. После наступа пешадије уследио је налет коњице. Истовремено, изнад свих, на висини од 200 до 300 метара појавили су се густе редови српске авијације која је митраљезима тукла по непријатељу у одступању и бомбардовала позадину.

Уследио је ”брзином муње и снагом грома” удар српске војске која жури кући. За десетак дана пробој фронта као и експлоатација пробоја били су завршени.

Петнаестак дана после пробоја, 30. септембра 1918, капитулирала је Бугарска, која је дотле држала око 2/3 окупиране Србије. Капитулацијом Бугарске покидана је карика у ланцу Централних сила, што је имало огроман значај за укупан исход читавог рата.

У овом делу изложбе дати су акциони фотоси, документа, табеларни прегледи, скице и карте, као и ликовни радови, међу којима је као ударни експонат, слика Вељка Станојевића – ”Пробој Солунског фронта”.

Завршни део изложбе обрађен је сажето. Притом су на тријумфалном путу српске војске истакнута четири момента: слом Бугарске, ослобођење Србије, пропаст Аустроугарске и стварање Југославије.

Српске трупе су под сталном борбом са непријатељем, исцрпљене и гладне, постигле рекордне резултате у брзини свог незадрживог 600 км дугог надирања ка северу, ломећи притом јаку немачку одбрану код Ниша и Београда. За само 40 дана, у просеку 13 км дневно, досегле су Дунав, Саву и Дрину, стару границу Србије. Притом је у наступању, ”до крајњих могућности људи и стоке”, долазило до неспокојства не само у

савезничкој, него и у српској Врховној команди, као онда кад је Друга армија на Вардару испредњачила око 60 км испред суседних група, излажући непријатељу своје бокове, или онда кад је Прва армија, продирући до Ниша, на око 180 км испред фронта упустила у борбу са надмоћнијим противником и успела да уништи готово два пута јаче немачке и аустроугарске снаге.

Ово поглавље се завршава експонатима о стварању Југославије и у њему је поред војног – прелазак српских армија преко границе Србије у Војводину, Босну и Херцеговину и Далмацију – обрађен и политички аспект. Овај аспект базиран је на ратним циљевима Србије истакнутим у Нишкој декларацији, у одредбама Крфске декларације, као и у одлукама Скупштине Војводине и Скупштине Црне Горе о припајању Србији. Завршни чин тог процеса представља проглашење уједињења 1. децембра 1918.

На изложби су на посебном месту представљене команде Савезничке војске и српских армија на Солунском фронту. Поред њихових акционих фотоса, изложени су портрети команданата Солунског фронта: генерала Сараја, првог команданта Савезничке војске; генерала Гијоме, који је командовао на фронту седам месеци у време кад није било операција већег стила и генерала Франша д'Епереа, команданта у време пробоја Солунског фронта, који је овај историјски задатак поверио српској војсци.

Поред њих изложени су портрети у уљу српске Врховне команде: врховног команданта српске војске регента Александра Карађорђевића, начелника штаба српске Врховне команде у време пробоја фронта војводе Живојина Мишића, као и портрети команданата српских армија војводе Степе Степановића и војводе Петра Бојовића.

На изложби је представљен разноврсни материјал – савезничко и непријатељско стрељачко и хладно оружје, војна опрема, униформе, заставе, ордења, ликовна дела, фотоси и документа. Притом су коришћени поред фондова Војног музеја и Историјског музеја Србије, одговарајуће збирке Народног музеја, Музеја ваздухопловства, Архива војно–историјског института, Универзитетске библиотеке, као и богата приватна колекција оружја Ивана Мишића.

Ваља скренути пажњу на чињеницу да је највећи део грађе, коришћен не само за ову изложбу него и за цео циклус, настао и сачуван захваљујући пре свега, далековидости најзначајнијих личности у војном врху тадашње Србије – војводама Радомиру Путнику и Живојину Мишићу, као и генералу Михаилу Рашићу.

Вредно је с тим у вези навести три наредбе упућене целокупној српској војсци. Прве две – наредбе Живојина Мишића "о фотографисању жртава" и "упут за употребу ратних сликара" од Радомира Путника, обе из августа 1914, настале су "да би се најважнији моменти из борбе као и остали ратни догађаји сачували за историју".

Док те две наредбе иницирају стварање фонда фотоса и ликовне грађе, наредба генерала Михаила Рашића, министра војног издата

септембра 1918, док су још трајале битке, инсистира на прикупљању тродимензионалне грађе – оружја и војне опреме, што ће пружити могућности”...да се створи збирка свега онога што ће и потоња поколења опомињати на величанствене напоре и жртве које је српски народ поднео”.

Одмах после Београда почело је, у организацији Историјског музеја Србије и Војног музеја интензивно кретање изложбе. Приказана је у Приштини, Нишу, Бајмоку и Новом Саду, а управо је у току њено презентирање у више места у Санцаку. Посебна копија изложбе, у ласерској техници, направљена је за Републику Српску где је приказана у Бања Луци. Тренутно су актуелни договори да се ова изложба постави у Крушевцу и Пећи, априла и маја 1994. године.